

**Ільяна Валентина Михайлівна, канд. пед. наук., ст. наук. сп.,
Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка
Національної академії педагогічних наук України, м.Київ, Україна**

**ВИЗНАЧЕННЯ АКТУАЛЬНОГО РІВНЯ РОЗВИТКУ
ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ ЯК ОДНОГО З ПОКАЗНИКІВ
ГОТОВНОСТІ ДО ОВОЛОДІННЯ ЧИТАННЯМ**

Як відомо, формування будь-якої з автоматизованих навичок – це досить тривалий, поетапний процес, який передбачає просування за певною системою. Так, становлення навички читання в учнів молодших класів відбувається в межах традиційного аналітико-синтетичного методу і полягає у поступовому переході від поскладового читання до читання цілими словами та словосполученнями.

Як зазначають психологи, у процесі формування будь-якої навички можна виокремити в основному три етапи:

- аналітичний;
- синтетичний;
- автоматизація.

На першому етапі людина оволодіває усвідомленим об'єднанням частинами цілого. У цей період оволодіння навичкою виникають специфічні завдання, які розв'язуються особливими прийомами. Так, зокрема на аналітичному рівні розвитку навички читання його механізми перебувають на початковому етапі утворення.

Другому етапу властиве те, що він спирається на попередньо здобутий на першому етапі досвід, що забезпечує можливість глибшого синтезу. Ціле виступає зі своїми специфічними ознаками, а не є лише сумою його складових частин.

Третій етап – етап автоматизації – виправляє, уточнює та закріплює зв'язки, які вже сформувались на перших двох етапах оволодіння навичкою. Ці етапи не мають чітких меж і психологи виокремлюють їх умовно. Як будь-яка навичка, читання у процесі формування проходить ці якісно своєрідні ступені,

зазначені вище. Кожен з них тісно пов'язаний із попереднім та наступним, поступово переходять із однієї якості в іншу.

Головним моментом ступеня оволодіння буквеними позначеннями є перебудова в дітей фонематичного слуху, утворення нових фонематичних уявлень, оволодіння буквами, об'єднання букв у слова та співвіднесення слів і фраз друкованого тексту відповідними словами та фразами усного мовлення. Таким чином недостатньо сформовані або незрілі фонематичні процеси негативно впливають на навчання читання та, в окремих випадках, провокують виникнення стійких розладів у писемному мовленні. На час ознайомлення дітей з графічними образами звуків у них мають бути сформованими вміння виділяти окремий звук у слові та визначати послідовність звуків слова. На наступному ж етапі до зазначених вище додаються як необхідні та актуальні, вміння синтезувати окремі фонемати у слова. Усе це забезпечується достатнім рівнем сформованості фонематичних процесів – сприймання, уявлення, звукового аналізу та синтезу слів. Водночас, зазначені функції залежать від розвитку слухової уваги, пам'яті та слухового контролю, а також достатнього розвитку розумових операцій.

З метою ефективної організації роботи з розвитку фонематичного слуху ще під час планування та добору діагностичних завдань ми визначили за необхідне дотримуватись послідовності етапів становлення фонематичних процесів відповідно до психолінгвістичної періодизації розвитку мовлення. Так, ми вбачали за необхідне, розпочати дослідження із завдань, спрямованих на визначення фонематичного сприймання. Саме ці процеси є найпершими у формуванні фонематичного слуху [1]. Наведемо приклади завдань цього типу:

Вправа «Впіймай звук»

Завдання: виокремлення на слух заданого звуку з-поміж інших звуків (далеких та близьких за акустико-артикуляційними ознаками).

Інструкція: я буду називати звуки, а ти будеш ловити лише звук «...». слухай уважно, коли почуєш звук «...» – «лови» його, плескай у долоні.

Вправа «Покажи слово»

Завдання: розрізнення на слух слів-паронімів.

Інструкція: я буду називати предмети, а ти – де це намальовано (для виконання пропонується серія спеціально дібраних картинок із словами-паронімами).

Наступним кроком ми пропонували завдання, спрямовані на визначення рівня сформованості фонематичних уявлень. Головною умовою виконання такого типу завдань є абсолютне виключення артикулювання слів дитиною, а також виключення опори на слухове сприймання. Тобто дитина має виконувати завдання без озвучування слів чи то педагогом, чи то самостійно. Наведемо приклади завдань, метою яких є визначення стану фонематичних уявлень:

Вправа «Знайди слово»

Завдання: знаходження (*мовчки*) зображення предмету, назва якого містить заданий звук (під час знаходження потрібного малюнку дитина має надути щічки, або злегка затиснути між зубами кінчик язика, з метою уникнення опори на власне артикулювання. Малюнки пропонуються дитині без їхнього називання педагогом).

Інструкція: подивися уважно на картинки. Надуй щічки. Покажи, в якому слові є звук **К** (Ш, М, Б, тощо)? А тепер назви його (перевіряємо правильність виконання завдання).

Вправа «Будиночки для слів»

Завдання: диференціація слів відповідно до їх звукового складу за уявленням.

Інструкція: ось два будиночки. В одному живуть слова зі звуком Ж, в іншому – зі звуком З. Розклади предмети в потрібні будиночки (аналогічно на звуки р–л, т–д, п–б, ч–ц) (для виконання пропонується серія спеціально дібраних картинок із звуками у різних позиціях).

На наступному етапі вивчення стану сформованості фонематичних процесів ми пропонували завдання, спрямовані на визначення звукового аналізу у зовнішньому плані (тобто з опорою на слухове сприймання слова,

вимовлюваного педагогом (що є легшим варіантом), або дитиною (більш складний варіант)). Розглянемо два варіанти одного типу завдань із цієї серії:

Вправа «Порахуй звуки»

Завдання: визначення кількості звуків у слові на основі виконання звукового аналізу. (1 в. передбачає виконання завдання з опорою на мовлення педагога, 2 в. – з опорою на власне вимовляння).

Інструкція:

Послухай та скажи, скільки звуків у слові (1 в.);

Назви, що зображено на картинці. Скажи скільки звуків у цьому слові. (2 в.)

Слова: *сік, синиця, сова, ворог, ніс, корова, чай, крокодил, коридор*, тощо.

Водночас, на цьому етапі ми визначили за необхідне запропонувати дітям ряд діагностичних завдань, спрямованих на дослідження звукового синтезу у зовнішньому плані. Наведемо приклад одного з них:

Вправа «Зашифроване слово»

Завдання: із звуків, які називає педагог утворити слово (перевірка відповіді шляхом співставлення варіанту дитини із заздалегідь підготованим педагогом малюком).

Інструкція: послухай звуки, які я називатиму. Спробуй скласти з них слово. Назви його.

На останньому етапі дослідження було запропоновано низку завдань, спрямованих на визначення звуковий аналізу та синтезу у внутрішньому плані (тобто без опори на слухове сприймання слова, без будь-якого проговорювання чи то артикулювання, виключно за уявленням). Наведемо приклади завдань:

Вправа «Знайди слово до схеми»

Завдання: добір із запропонованих варіантів зображених на картинках предметів такого слова, яке відповідає запропонованій педагогом звуковій схемі (завдання виконується із надутими дитиною щоками, з метою уникнення зовнішньої опори)

Інструкція: знайди з-поміж картинок таке слово, яке відповідає намальованій звуковій схемі, наприклад: — ● ==

Вправа «Полікуй текст»

Завдання: добір пропущених літер у слові (дітям дають надрукований текст із пропущеними літерами, де пропуски позначаються рисками або крапками).

Інструкція: встав пропущені букви у слова.

Наприклад: Ми завж...и ра...і хоро...им го...тям.

Представлена поетапність методики діагностики фонематичного слуху з наступною обробкою даних та проведенням відповідного якісного аналізу отриманих результатів дослідження дозволить визначити механізм порушення та розробити відповідну стратегію ефективної корекційної роботи. Такій підхід, на нашу думку, зможе забезпечити не лише вчасне реагування на можливі проблеми з боку фонематичних процесів у дітей початкової ланки освіти, а також безпосередньо сприятиме надалі удосконаленню навички читання, як складової опанування грамоти.

Список літературних джерел

1. Собо́тович Е. Ф. Психолінгвістическая структура речево́й де́ятельности и механизмы её формиро́вания / Е.Ф. Собо́тович. – К.: ИЗМН, 1997. – 44с.

References:

1. Sobotovich, E. F. (1997). Psiholingvisticheskaia struktura rechevoj dejatel'nosti i mehanizmy ejo formirovanija [Psycholinguistic structure of the speech activity and mechanisms of its formation]. Kiev: IZNM. (in Ukrainian)